

Курас Дмитро

**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН І НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПРАЦЯХ
М.Ю.ШАПОВАЛА**

З цілої низки об'єктивно існуючих нині проблем сучасного світу одним з найбільш заплутаних вузлів протиріч був і все ще залишається комплекс питань щодо місця національних меншин у суспільно-політичній, соціальній і культурній сферах життя інонаціональної держави, ступеня їхньої інтегрованості та основ етнополітики держави пануючої нації.

Формування державної політики у національному питанні в Україні має власні традиції і особливості, обтяжені складною історичною долею як самої української нації, так і її державності. Так, на сьогодні Україна має історично сформований етнокультурний поділ по вісі “схід–захід”, райони компактного проживання національних меншин, специфічну спадковість стосунків із сусідніми державними націями, що цілком закономірно створює також і ряд проблем, пов'язаних як з цими, так і іншими особливостями. Саме тому актуальною сьогодні стає розробка наукових теорій, здатних врахувати всі глибинні течії історичного і сучасного розвитку етнонаціональних взаємовідносин як у самій Україні, так і у регіонах та запропонувати на цій основі концепцію виваженої державної політики.

Одним із наріжних каменів розуміння тенденцій, які формуються у суспільстві, та розв'язання виникаючих протиріч має бути досвід акумульований протягом тривалого часу історичного розвитку нації. Розглядаючи науково-теоретичну спадщину видатних наукових, політичних і суспільних діячів як певну квінтесенцію такого досвіду, ми можемо спиратися на запропоновані ними положення як на фундамент усвідомлення

шляхів вирішення у першу чергу тих проблем, які мають глибоке історичне коріння, що у сфері етнополітики є явищем достатньо поширеним.

У цьому ракурсі розгляду проблеми маловідомою, а тому достатньо цікавою є точка зору на витоки деяких тенденцій в етнонаціональній сфері однієї з визначних осіб української історії – Микити Юхимовича Шаповала.

Розробляючи свою концепцію формування національної державності, М.Ю.Шаповал, враховуючи особливості історичного розвитку України, значну увагу приділив розробці як самого поняття нації, так і міжнаціональних стосунків. Проявляючи з самого початку своєї суспільно-політичної діяльності схильність до соціологічних досліджень, він у визначенні поняття нації орієнтувався на його тлумачення у цьому спрямуванні: “...соціологічна теорія нації говорить, що не сума індивідів 8 млн. чи 30 млн. є нація, а ота *взаємочинність*, (тут і далі – підкреслення автора) та система ніби ниток, протягнутих між одним індивідом та другим, по яких відбувається обмін енергії...Таким чином нація – *це є діяльність, це є процес* між одномовними індивідами і їх угрупованнями і його треба уявляти як живий процес”¹. У своїх працях М.Ю.Шаповал активно пропагував розуміння нації досить схоже зі сучасним баченням громадянського суспільства – як певну сукупність індивідів, взаємопов’язаних між собою цілою системою об’єктивно існуючих чинників політичного, правового, економічного, духовного та ін. характеру. При цьому такі фактори як спільність території і тому подібні (окрім мови), він відносив до “природних”, існуючих як історична даність і тому таких, що мають значення виключно для процесу націогенезу, однак не гарантують його повного завершення і тому другорядних.

М.Ю.Шаповал неодноразово підкреслював, що “...нація є система взаємочинності, яка має своєю метою *задовольняти потреби цього суспільства*”², тобто – виступати не просто консолідуючою силою для індивідуумів з певними спільними морфологічними ознаками, але, у першу чергу, забезпечувати

можливості здійснення природних прав цими індивідуумами. З погляду М.Ю.Шаповала для досягнення цієї мети нація повинна мати певну сукупність інструментів дії, а простіше кажучи національну владу як мінімум у будь-якій її формі³.

Прикладаючи ці положення до реалій буття української нації. М.Ю.Шаповал наголошував на тому, що, виходячи із особливостей історичного розвитку України, наш народ майже ніколи не мав можливості забезпечити здійснення своїх прав, а отже, і не міг, власне кажучи, сформувати націю в її повному розумінні: “Природним засобом зв’язку націй є територія, культурним – мова і політичним – держава, тому розвинена нація представляє собою складне угруповання людей, об’єднаних по лінії територіальній, лінгвістично-культурній і державно-політичній. Незавершеність потрібного об’єднання людського колективу виявляється в неповній формі, котра називається народністю або народом: український народ, як територіальна і лінгвістична група, що не має своєї державності і тому перебуває в стані народності. Зі здобуттям своєї державності він стане повною нацією”⁴. Саме тут, на його погляд, і є витоки тих особливостей міжнаціональних відносин в Україні, які мають свій відгомін і донині.

Отже, ми маємо можливість визначити головні з погляду М.Ю.Шаповала фактори, які формували певні особливості міжнаціональних відносин в Україні. Перший фактор має історичне коріння. Йдеться про тривале бездержавне становище українського народу, що поставило його в умови залежності від сусідніх державних націй та сформувало соціально неповну структуру українства. Наводячи цілу низку статистичних даних щодо соціального складу населення України на початку – першій чверті ХХ століття, М.Ю.Шаповал доводив, що українці здебільшого (до 90 %) зайняті у сільському господарстві і почасти у промисловості. Відповідно домінуюче становище у сферах управління, бізнесу і культури займають три головні національні меншини – росіяни, євреї та поляки⁵.

Другий фактор органічно витікає з першого положення. Аналізуючи відносини між українським населенням і трьома

найбільшими національними групами, представленими в Україні (відповідно — росіяни, євреї і поляки), М.Ю.Шаповал фактично стверджує, що на своїй землі український народ зазнає економічного, політичного та духовного визиску з боку інонаціональних меншостей⁶. В купі з історичною спадщиною тривалих століть поневолення з боку сусідніх націй, збройної боротьби з ними така ситуація, безумовно, з позиції М.Ю.Шаповала, створює grimучу суміш, здатну за будь-якого приводу вибухнути несподіваним, непередбачуваним і неконтрольованим насильством. Таких прикладів було достатньо і за доби Б.Хмельницького, і під час Коліївщини, і, на жаль, у період української революції 1917–1920 років.

У своїх працях М.Ю.Шаповал приділив увагу дослідженню ролі і місця трьох визначених націй у житті України першої чверті ХХ століття: “Москалі, поляки і жида — ось три групи, з якими доводиться числитись. Про кожна з них треба говорити окремо, на кожна з їх треба окремої орієнтовки, бо кожна з їх має свої центри притягання і свої окремі риси і свої окремі претензії на Україну. Центр єврейства — на півдні України, центр поляків — на заході, москалів — на півночі, а тому вони не зможуть тягнути в один гуж з нами, та й між собою їм не легко солідаризуватися”⁷.

На перше місце М.Ю.Шаповал виніс питання “єврейської справи в Україні”. Спираючись на історію проблеми, він констатував: “Ще в Центральній Раді вони [єврейські партії] заявляли про антисемітизм в демократичній Україні. І це правда”⁸. Пропускаючи історичний бік справи, тут важливо виділити дві принципові позиції, на які спирається М.Ю.Шаповал, пояснюючи цю ситуацію. Одна — це твердження про переважно нетрудовий характер соціального становище єврейської нації. На сьогодні цей факт навряд чи можна вважати незаперечним, проте, на погляд М.Ю.Шаповала, тяжіння до заможних верств апріорно встановлює межу з переважно “трудовим, селянським” складом української нації і розводить національні інтереси по різні боки. Інша позиція — це безумовна образа (при

чому значної частини української еліти) за достатньо велику участь єврейства у лавах більшовицької партії за часів боротьби за владу в Україні.

Однак можливість щодо порозуміння є. Прикладом цього М.Ю.Шаповал вважає роботу єврейських політичних партій. “Єврейські партії, що стоять на національному ґрунті, перші йдуть назустріч українському народові, ліпше розуміють наш патос національності. Але це у верхах, а в низах – великих провінціальних просторах – там ще далеко до порозуміння і примирення...”⁹.

Наступною позицією М.Ю.Шаповал визначає проблему стосунків з поляками в Україні. Щодо до польської нації він висловлюється надто гостро: “Нація – хижак, що була невблаганною до “kresow” і не могла чути й мови про самовизначення вільного степового народу, що виявляла бурхливу енергію в денационалізаторській роботі “всіма засобами”¹⁰.

Історичні особливості взаємовідносин українців і поляків з погляду М.Ю.Шаповала доповнюються ще і тим, що на території України польська нація аж до останнього часу виступала як “панська” верства – шляхта, землевласників, природно ворожих українському, переважно безземельному, селянству. Наводячи статистичні дані, автор доходить до висновку, що “...ледве чи треба якось хитро доводити, що становище польське на Україні є *панське*, а як таке – воно вороже всьому нашому поступові, нинішній революції”¹¹.

Отже, беручи до уваги обтяженість історичним протистоянням української та польської націй а також особливості соціально-економічного становища поляків в Україні (особливо у західному регіоні), Микита Юхимович Шаповал робить висновок про те, що “...польський елемент в своїй переважній більшості буде тягтись до Польщі, буде на Україні кольонистом – здобичником-чужинцем, що не відчуватиме ніякої інтимної близьости, споріднення з державою нашою”¹². Прогноз М.Ю.Шаповала щодо майбутніх стосунків української і польської націй в Україні, чесно кажучи, не зовсім оптимістичний. Він висловлює

певну надію на можливість встановлення цивілізованих взаємовідносин, проте умови, які, на його погляд, мають це забезпечити, є досить складними для реалізації: “Тільки польська демократія зможе стати дійсними, ширими силами України, тільки на неї можна опиратись, а буржуазія польська була, єсть і буде нашим ворогом.” І далі: “Польська закордонна державність буде втручатись в наше життя, користуючись, як зачіпкою, умовами існування поляків на Україні. Будуть ці умови корисні для польської демократії, то ніякі інтриги закордонного і тутешнього польського панства розколини в державності нашої не зроблять, а трапиться навпаки – нам буде багато клопоту”¹³.

Проблему стосунків з російською нацією М.Ю.Шаповал пропонує розглядати у дещо іншому ключі. Безумовно, і тут існує цілий комплекс проблем також обтяжених негативною спадковістю, проте висунута ідея повертає нас до питань фундаментальних, можна навіть сказати – націотворчих. У цьому зв’язку Микита Юхимович Шаповал порушує питання самоусвідомлення і самоідентифікації українців як окремої нації. На його думку, у стосунках з російською нацією, яка завжди тяжіла до великодержавних проявів суспільної свідомості, сформува-лася дуже небезпечна для українського народу тенденція до поступової духовної асиміляції. “Ми повинні передбачити зрост *культу московства* на Україні: люде з жалібною насолодою будуть милуватися усім “руським”, возведуть його в закон, в примус для подвигу, в предмет поклоніння і величання. Психологічна організація москвофільства йтиме швидкими кроками, гнітитиме українську державність своїм впливом і принадою. Хоч би політично ми цілком емансипувались, почували себе дужими на своїй незалежній позиції, але культурна боротьба буде приносити українському народу багато неприємностей”¹⁴. Нерозривно пов’язаним з цим є твердження про денаціоналізацію української еліти, що закладає умови нерівноправності націй, створює основу для втрати однією з етнічних груп власної окремішності та унікальності: “Багато діячів – українців попало в ряди пануючої нації, віддають свій

мозок не своєму народу. Колоніальне господство проявилось у відібранні духовної еліти”¹⁵.

Фактично цим положенням М.Ю.Шаповал підкреслює тезу про те, що досягнення політичної самостійності ще не означає унеможливлення експансії проти національних інтересів і одним з основних обов’язків держави є якраз забезпечення рівноправності як у міждержавних, так і у міжнаціональних відносинах.

З набуттям державності українською нацією ситуація у сфері міжнаціональних відносин кардинально змінює свою поллярність. Українська республіка запропонувала для впровадження принцип національно-персональної автономії, який мав гарантувати забезпечення всього комплексу прав національних меншин в Україні. Характерним є визначення того, що дія цього закону поширювалася автоматично на російську, польську та єврейську нації. Інші нації, які були визначені у переліку, зафіксованому у законі, мали право подати заявки на поширення на них дії закону у відповідності з виписаною процедурою¹⁶.

Сам М.Ю.Шаповал всіляко підтримував і пропагував ідею національно-персональної автономії як у часи революції, так і у період своєї еміграції: “Національна проблема внутрі України цеб-то проблема національних меншостей розв’язується по принципу національно-персональної автономії, з застереженням права меншостей на пропорціональну частину коштів на свої національно-культурні потреби з загально-державного скарбу Української Республіки”¹⁷. Проте, з іншого боку, він окремо наголошував і на зворотній відповідальності національних меншин перед державою, яка надає їм можливості для забезпечення своїх інтересів: “Меншість є меншість, а тому, по закону демократичної думки, вона мусить коритися більшості. Основний тон життя і його напрям устанавлює більшість, вимагаючи від меншости коли не активної допомоги, то принаймні лойяльності”¹⁸.

Отже, розробляючи концепцію національної державності, М.Ю.Шаповал визначив деякі головні засади національної

політики і основні принципи побудови міжнаціональних відносин. По-перше, певні тенденції та особливості, які склалися в ході історичного розвитку нації та її стосунків з іншими етнічними групами, є витоком значної кількості сутнісних питань як у міжнаціональних взаємовідносинах, так і власне національній політиці держави. По-друге, принциповою помилкою є абсолютизація цих історичних особливостей міжнаціональних взаємовідносин. По-третє, забезпечення прав національних меншин, толерантна і виважена національна політика у сучасному світі є запорукою стабільного розвитку як всієї держави, так і самої державної нації. І, по-четверте, демократичні засади побудови національної політики у державі апіорно розуміють зворотню відповідальність національних меншин перед країною їхнього проживання за умов забезпечення владою їхніх прав та інтересів у межах існуючого законодавства.

¹ Шаповал М.Ю. Визволення і відродження України. (До вироблення української визвольної програми.) Промова // ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Од. зб. 5. – Арк. 17.

² Там само. – Арк. 19.

³ Шаповал М.Ю. Революційний соціалізм в Україні. – Відень, 1921. – 256 с. – С. 187.

⁴ Програма української соціалістичної партії. Проект М.Ю.Шаповала // ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Од. зб. 20. – Арк. 63.

⁵ Шаповал М.Ю. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1927. – 324 с. С. 12.

⁶ Там само. – С. 22–30.

⁷ Сріблянський М. Національні меншості на Україні. // Відродження. – Київ, 1918. – Ч. 44 від 22 (8) травня.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Сріблянський М. Національні меншості на Україні // Відродження. – Київ, 1918. – Ч. 46 від 25 (12) травня.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Сріблянський М. Національні меншості на Україні // Ч. 50 від 30 (17) травня.

¹⁵ Шляхи відродження України. (Лекція М.Ю.Шаповала) // ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Од. зб. 14. – Арк. 28.

¹⁶ Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х тт. – К., 1997. – Т. 2. – С. 99–100.

¹⁷ Програма української соціалістичної партії. Проект М.Ю.Шаповала // ЦДАВОУ. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Од. зб. 20. – Арк. 67.

¹⁸ *Сріблянський М.* Національні меншості на Україні// Ч. 44 від 22 (8) травня.